

ФІЛОСОФСЬКІ НАУКИ

УДК 122/129.140:171

«ПРОБЛЕМА ВАГОНЕТКИ» І СУЧАСНІ ТЕОРІЇ СПРАВЕДЛИВОСТІ

Сатохіна Н.І., Улашкевич Л.А.

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

У статті досліджено проблему вагонетки у співвідношенні з сучасними теоріями справедливості. Значення вирішення даної проблеми полягає у неочіненному внеску не тільки у філософський напрямок, а й у психологію, нейроетику та когнітивну науку. Моральні дилеми безпосередньо ставлять особу перед таким вибором, за умовами якого людина стоїть перед різними моральними вимогами, які не можна виконати одночасно. Кожен з мислителів намагався зробити вклад у вивчення даного питання та проаналізувати всі можливі варіанти його вирішення. Кожна з концепцій знаходить своє відображення в поглядах людей. Обґрунтовано поняття доктрини подвійного ефекту та негативної поведінки, яка може бути морально виправдана.

Ключові слова: вагонетка, етика, справедливість, моральний вибір, дилема, подвійний ефект, когнітивна наука, нейроетика, категоричний імператив.

Постановка проблеми. Так звана «проблема вагонетки» – одна з найскладніших розумових задач, сформульована Філіппою Фут в 1967 році і стала популярною, оскільки змушує задуматися над вибором, де немає етично правильної відповіді. Вчинимо ми найдоцільніше чи будемо дотримуватися моральних норм, які забороняють вбивати? «Проблема вагонетки» знаходиться на стику етики і психології, і цим вона особливо цікава. Дилема і її різні версії демонструють, що наші уявлення про добро і зло залежать від різних факторів, а не логічного аналізу всіх за і проти. Класичне формулювання умов задачі полягає в наступному: важка некерована вагонетка мчить по рейках. На її шляху знаходяться п'ять чоловік, прив'язані до рейок божевільним філософом. Ви можете перемкнути стрілку на запасний шлях, і тоді вагонетка поїде іншим шляхом. Але на запасній колії знаходиться одна людина, також прив'язана до рейок. Як поступити в даній ситуації?

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Результати дослідження 2009 року, які було опубліковано в роботі Девіда Бурже та Девіда Чалмерса 2013 року, показують, що у проблемі вагонетки 68% професійних філософів перевели б стрілку (пожертвували однією людиною для порятунку п'яти життів), 8% не перевели б стрілку, а 24% мали інший погляд або не змогли відповісти. Ще одне дослідження показує нам, що близько 90% респондентів переключили б стрілку, щоб загинув один чоловік, а не п'ятеро. Всі подальші дослідження цієї дилеми, включаючи моделювання віртуальної реальності, прийшли до аналогічних висновків. Дані враження повністю вкладаються в філософську логіку утилітаризму, згідно з яким більш вірним рішенням з точки зору моралі визнається те, що принесе користь більшій кількості людей. П'ять життів важливіше, ніж одна, навіть якщо заради них хтось неминуче загине.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Філософи і психологи не раз критикували дослідження «проблеми вагонетки». Вони стверджують, що експеримент нічого не доводить, оскільки він далекий від реальності.

Але в результаті наукового прогресу подібного роду етичні дилеми стають все більш нагальними. Наприклад, можливо, скоро вибір робитимуть безпілотні автомобілі, запрограмовані на вчинення невеликої аварії, щоб не потрапити в ДТП. А військові всерйоз в роздумах над розробкою автономних бойових дронів, яким належить вирішувати, чи ризикувати життям цивільного населення заради досягнення стратегічної мети. Якщо ми хочемо виправдати їх дії з точки зору етики, нам доведеться вирішити заздалегідь, як оцінювати життя людини і як судити про те, що цінніше. Тому дослідники автономних систем тісно співпрацюють з філософами у вирішенні складних проблем програмування етики машин. Це зайвий раз доводить, що навіть уможливлені дилеми можуть входити в колізію з реальним життям.

Мета статті. В даній роботі я хочу проаналізувати «проблему вагонетки» та різні її варіації, співвідношення окресленої проблеми з різними теоріями справедливості (утилітаризм, кантіанство, теорія подвійного ефекту) та визначити значення проблеми, як моральної дилеми в контексті різниці наук та у різні проміжки часу, включаючи сьогодення.

Виклад основного матеріалу. Питання моралі та етики, які підіймаються в «проблемі вагонетки», підіймають дебати по сьогоднішній день. В умовах необмеженості людської думки та плюралізму поглядів, ми повертаємося до цієї проблеми та знаходимо все нові та нові наріжні та підводні камені. "Скільки людей, стільки і думок", і однозначної відповіді на проблему вагонетки та правильність, моральність вибору на користь вбивства ще не знайдено, і не знайдеться, бо кожен обирає ближчу для себе концепцію. Незважаючи на це, дана проблема є досить актуальною і сьогодні. Ми вже визначили, що важка некерована вагонетка мчить по рейках. На її шляху знаходяться п'ять чоловік, прив'язані до рейок філософом. Звісно, ми можемо перемкнути стрілку на запасний шлях, де лежить тільки одна людина. Зазвичай відповідь осіб полягає в принесенні жертви однієї людини задля збереження життя п'яти особам. Але, як виявлено на

власному досвіді, якщо трохи змінити умови задачі, та припустити, що та одна людина родич особи, перед якою стоїть вибір кого врятувати, то результати різко міняються. І в останньому варіанті особа вже не зможе повернути важіль, та принесе в жертву п'ять людей, але врятує близьку для себе людину. Для мене це є показником того самого подвійного ефекту та навіть подвійних стандартів. Адже кожне життя є безцінним, і загалом обирають за кількісним критерієм – врятувати п'ять людей, але як тільки в хід йде знання про осіб, що знаходяться на колії по обидві сторони – вибір ускладнюється. Це те ж саме, якби поставили перед особою вибір: врятувати матір, батька чи брата. Саме тому в умовах задачі не конкретизуються ніякі дані про осіб. Тому, було б і важко і водночас просто визначитися із тим, кого врятувати. З однієї сторони, якби біля кожного із шести представлених людей поруч лежали їх біографії, розрахунок їх соціальної та людської цінності – можна було б зробити вибір "на благо суспільству". Водночас постає інше питання – чи маємо ми моральне право позбавляти іншу особу (або декілька осіб) життя – того природного і невід'ємного права, на яке не можна посягнути.

Філіппа Фут в своїй праці "Проблема абортів та доктрина подвійного ефекту" формулює цю ж задачу так: "Всім філософам добре відома історія із товстою людиною, що застрягла у виході з печери. Частина мандрівників йшла за товстою людиною, а він застряг, немов би захоплюючи їх і не даючи змоги вибратися з печери. Очевидно, що правильним є те, що необхідно почекати доки товста людина схудне. Але філософи помітили, що зсередини печери підіймається вода. На щастя (на щастя?) в пастиці, в печері вони знайшли динаміт, за допомогою якого можуть підірвати товсту людину та виштовхнути таким чином її з виходу печери. Виникає ситуація за якої мандрівники або використовують динаміт, або тонуть в печері. В одній версії товста людина потоне разом із мандрівниками, в іншій – вони виживуть та виберуться з печери всі разом і ніхто не загине. Але проблема полягає в наступному: чи можуть вони використовувати динаміт, чи ні?" [1, с. 1–2]. Ця ситуація ускладнена, тому що тепер моральний вибір особи пов'язаний безпосередньо із вбивством особи. Тобто, необхідно вчинити активні дії та навмисно, хоча і задля доброї мети. Це нагадує мені щось подібне такій ситуації: На мітингу посеред людей знаходилася бомба, і одна людина бачила її. Якщо штовхнути на бомбу лише одну людину, то можна уникнути загибелі ста осіб. Але повертаючись до попереднього питання – чи маємо ми таке моральне право? І цінність життя вимірюється кількісним або якісним показником, чи взагалі не вимірюється?

Існує ще один альтернативний варіант, запропонований також Д.Д. Томсон: хірург-трансплантолог має п'ятьох пацієнтів, кожен з яких потребує трансплантації різного органу, без пересадки якого кожен з них помре. На жаль, для здійснення будь-якої пересадки не має доступних органів. Здоровий молодий турист, зупинившись у місті, в якому працює хірург, приходить на рутинний медогляд. Під час медогляду, хірург дізнається, що органи туриста сумісні з усіма п'ятьма його вмираючими пацієнтами. Уявіть, якщо турист

зникне, хірурга ніхто не запідозрить. Чи може в такому випадку хірург вбити одну особу (особливістю є безкарність діяння і його латентність) задля порятунку п'яти хворих? [2]

Задля порівняння візьмемо історію про товстого злодія. В цьому випадку товста людина насправді є тим злодієм, який навмисно піддав небезпеці цих п'ятьох людей. У такому випадку, штовхання злодія, яке спричинить його смерть, особливо для порятунку п'яти невинних людей, здається не лише моральним, але для деякого і справедливим, і навіть імперативним. Тут вже виникає питання про соціальну значущість злодія, адже конкретизація особи як злодія накладає відбиток на сприйнятті особи та відновлення справедливості. Тобто, звертаємося до вічного питання: чи потрібно відповідати на зло злом, чи потрібно відповідати на зло добром. І якщо на зло відповідати добром, то як тоді поступити у відповідь на добро?

Теорія Пітера Унґера навпаки заперечує традиційні неутилітарні відповіді на проблему вагонетки. Наприклад, вагонетка мчить по колії у напрямку п'ятьох людей. Ви можете змінити її шлях, направивши на зіткнення з нею іншу вагонетку. Але якщо Ви так зробите, то обидві зійдуть з колії та скотяться вниз по пагорбу у двір, в якому спить людина в гамаку. Вона загине. Чи слід Вам так діяти? В даному випадку існує деяке полегшення при виборі, а саме його зауважування. Безпосередньо особа при виборі нікого не вбиває, а лише зіштовхує дві вагонетки разом, але опосередковано призводить до такого ж кінця історії, як і в інших наведених ситуаціях [3, с. 8].

Ще одним різновидом проблеми вагонетки став критерій гарантованості. Тобто ситуація в якій відсоток того, що при жертві однією людиною, всі інші залишаться живі складає 50%. Це дослідження було проведено психологами у 2014 році – К. Кортенкамп та Коллін Ф. Мур. В цьому випадку вчені зазначили, що при відсутності гарантій, люди схильні до деонтологічної етики більше, ніж до утилітаризму, і менш готові ризикнути всім. Їх впевненість у тому, що виживе хоча б одна людина на 100% переважає над бажанням благим, ніж над непередбачуваними.

Питання співвідношення «проблеми вагонетки» і сучасних теорій справедливості є нагальним та потребує логічного обґрунтування. Розглянемо вибір особи у вищенаведених ситуацій з точки зору двох концепцій: кантіанства та утилітаризму. Моральні дилеми безпосередньо ставлять особу перед таким вибором, за умовами якого людина стоїть перед різними моральними вимогами, які не можна виконати одночасно і необхідно поставити на одну з чаш свою дію. Деонтологічна етика, представником якої був І. Кант, передбачає, що коли ми вважаємо права людини природними та невід'ємними в будь-якому випадку – в тому числі право на життя, ми не маємо моральної можливості позбавляти навіть одну людину життя, і навіть заради порятунку декількох. Якщо дотримуватися саме цього напрямку думки, то дана етика є етикою мотиву, тобто має значення не сам вчинок та/або його наслідки, а безпосередньо воля, на основі якої вчиняється ця дія. Таким чином, те, що людина реалізувала моральний закон, набагато важливіше, ніж наслідки, до яких це призвело.

Далі, з позиції етики обов'язку, моральна теорія, яка допускає можливість реального конфлікту обов'язків, повинна розглядатися як недостатньо опрацьована або помилкова [4].

Отже, ця точка зору побудована на категоричному імперативі І. Канта, тобто на абсолютному, моральному, етичному переконанні, що люди не можуть стати засобом вирішення проблеми, а це означає, що ми не можемо використовувати одну людину, навіть заради порятунку п'ятох осіб. Однак тут варто зазначити про можливість самопожертви задля порятунку усіх осіб. Тобто ми можемо вирішити моральну дилему за себе та зробити вибір на користь самопожертви, але не можемо зробити вибір за іншу особу та пожертвувати нею. Будь-яке людське життя, незалежно від того, чи злочинець це, чи винахідник панацеї від усіх хвороб, є безцінним. Тому воно не може ставати предметом торгу в моральній дилемі.

З погляду утилітариської концепції, пропонується відкинути в сторону питання моралі та обрати шлях найменшого зла. Як вже зазначалося в минулому питанні, основною виступає кількісна складова. Дану концепцію легше відстояти, адже вона ніби виправдовує жертву однієї особи благими намірами. Вона побудована на дуже простому та доступному поясненні – завжди варто намагатися запобігти та зменшити зло. І навіть існує приказка "З двох бід вибрай найменшу". Зло, яке принесе смерть однієї особи, буде меншим, ніж зло, що може відбутися у разі смерті п'ятох осіб. Звісно, в екстремальних ситуаціях особа намагається вчинити якнайкраще, з благих намірів, що йдуть від серця. Безумовно, щоб проігнорувати таке спонукання необхідна воля та сміливість взяти на себе відповідальність за власний вибір на користь власних моральних переконань, якщо брати до уваги концепцію деонтологічної етики.

Але відповідно до доктрини подвійного ефекту, вчинення дії, яка веде до негативних наслідків, може бути морально виправдана, якщо будуть дотримані певні умови:

1. Намір отримати позитивні наслідки. Тобто отримане благо може слугувати виправданням шкоди, яка була нанесена відповідним діянням.

2. Дія повинна бути морально нейтральною або позитивною, але ніяк не негативною. Якщо оцінювати дію безвідносно до її наслідків, вона не повинна бути негативною.

3. Позитивні наслідки повинні бути безпосереднім результатом самої дії, а не негативних наслідків. Благо не може бути наслідком того, що спочатку нанесло шкоду.

4. Негативні наслідки не повинні переважати над позитивними. Навіть якщо в основі лежать позитивні наміри, але отримана шкода переважає, дана умова вважається недотриманою [5, с. 75–76].

Залежно від конкретної різновидності проблеми вагонетки та особливостей кожної особи, що стоїть перед вибором, саме відбувається дія або бездіяльність на користь тієї чи іншої концепції. Просто деякі люди готові виправдати свою вину, а хтось не може взяти на себе відповідальність за вчинок. Так, кантіанство може бути обумовлено боягузливостю, а утилітаризм – виправданнями на свою користь.

Отже, кожна з наведених теорій має свої аргументи на користь доведення факту власної

справедливості. Але не можна сказати про те, що будь-яка з них є істиною в останній інстанції. Вони мають свої переваги і свої недоліки. Тому що кантіанство пропонує пожертвувати п'ятьма особами, дотримуючись невід'ємності чужого життя та права вирішувати за інших їх долю. Утилітаризм пропонує піти шляхом меншого зла, що також є певною мірою раціонально. Тому кожна з концепцій знаходить своє відображення в поглядах людей, які в свою чергу робитимуть вибір, який є для них суб'єктивно ближчим та правильнішим.

Звісно, важко переоцінити значення проблеми вагонетки в умовах постійного розвитку етики та моралі. З часом, від чогось ми відмовляємось, щось знаходимо, а до чогось повертаємось. Так от, саме ці моральні дилеми є наріжним каменем суспільства, який необхідно постійно переосмислювати та намагатися знайти консенсус при її вирішенні. Останнім часом проблема вагонетки знайшла своє відображення не тільки в рамках філософії, а й психології, когнітивній науці та нейроетиці. Наприклад, для експериментальної філософії проблема полягає у вивченні інтуїції звичайних людей шляхом проведення різного роду опитувань. Виявлення і прояснення інтуїції дозволяє встановити, наскільки ідеї та концепції різних філософів релевантні уявленням звичайних людей. Для нейроетики значення моральних дилем визначається тим, що багато поведінкових рішень, в тому числі моральні, обумовлені несвідомими факторами, які відображають деякі нейрофізіологічні особливості функціонування людського мозку. Наприклад, моральні рішення тісно пов'язані із здатністю особи до емпатії, але з нейрофізіологічної сторони, емпатія обумовлена активністю певних ділянок мозку. Наприклад, перш ніж зробити вибір у ситуації з вагонеткою, особа, схильна до емпатії, тобто вона поставить себе на місце цих людей, та на основі отриманих відчуттів вже робить вибір. Щодо когнітивної науки, тут варто зазначити наступне. Дана галузь об'єднує в собі декілька інших: когнітивну психологію, теорію пізнання, нейрофізіологію тощо. Як приклад, можна підкреслити вищенаведені дані. Як зміниться вибір особи, якщо вона буде знати, що доведеться пожертвувати кимось із близьких? Чи зміниться вибір особи, якщо взяти до уваги не гарантованість виживання інших осіб? Відповідь – і так, і ні. Хтось буде готовий ризикнути, для когось ідея меншого зла превалює над близькими стосунками. Тому відповідь на ці питання має індивідуальний характер.

Висновки і пропозиції. Отже існує безліч версій проблеми вагонетки, кількість яких зростає з кожним днем у різних галузях. Найпопулярнішими звісно є початкові та вихідні, на яких власне і базуються всі інші. За співвідношенням проблеми вагонетки із теоріями справедливості, можна зазначити про кантіанську, утилітариську концепції та доктрину подвійного ефекту, а також новітню – теорію гарантованості та виправданості вибору. Значення проблеми вагонетки полягає у неочінуваному внеску не тільки у філософський напрямок, а й у психологію, нейроетику та когнітивну науку. А це значить, що дана проблема все ще залишається відкритою та буде розвиватися впродовж багатьох століть.

Список літератури:

1. Philippa Foot. The Problem of Abortion and the Doctrine of the Double Effect // Oxford Review, No. 5, 1967, p. 1–2. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://philarchive.org/rec/FOOTPO-2>.
2. Джудіт Джарвіс Томсон. Убити, дозволить умереть и проблема вагонетки, 1976. – С. 3.
3. «Когнитивная психология: история и современность. Хрестоматия». М.: Ломоносовъ, 2011. – 383 с.
4. Peter Unger. Living High and Letting Die: Our Illusion of Innocence. – Oxford, 1996. – С. 90–91.
5. Кант И. Основы метафизики нравственности // Кант И. Сочинения: в 6 т. М.: Мысль, 1965. Т. 4. Ч. 1.
6. Дэвид Эдмондс «Убили бы вы толстяка? Задача о вагонетке. Что такое хорошо и что такое плохо?». – 2016. – 264 с.
7. Джон Ролз «Теория справедливости». – 1995. – 532 с.
8. Проблема вагонетки с христианской точки зрения. – 4 с. [Электронний ресурс]. – Режим доступу: <http://csrcrussia.com/images/blog/rbs/2/2-19.pdf>.
9. Томас Метцингер «Наука о мозге и миф о своем Я. Тоннель Эго». – 2017. – 416 с.
10. Пол Клейман. Философия: краткий курс. – 2016. – 272 с.
11. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://books.google.com.ua/books/about/%D0%A4%D0%B8%D0%B%D0%BE%D1%81%D0%BE%D1%84%D0%B8%D1%8F.html?id=SN0jDQAAQBAJ&redir_esc=y.
12. Андерсон Джон «Когнитивная психология». СПб.: Питер. – 2002. – 496 с.
13. Солсо Р. Когнитивная психология. – М.: Тривола. – 1996. – 534 с.
14. Величковский Б.М. «Когнитивная наука»: Основы психологии познания: в 2 т. – Т. 1. – 2006. – 448 с.
15. H. Gardner. The Mind's New Science: The History of Cognitive Revolution. Harper Collins Basic Books. – 1987. – 400 с.
16. А. Бэддели. «Ваша память». М.: ЭКСМО-ПРЕСС. – 2001. – 320 с.
17. Д. Канеман, П. Словик, А. Тверски. «Принятие решений в неопределенности: Правила и предубеждения». Гуманитарный центр «Монолит», 2005. – 632 с.

Сатохина Н.И., Улашкевич Л.А.

Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого

«ПРОБЛЕМА ВАГОНЕТКИ» И СОВРЕМЕННЫЕ ТЕОРИИ СПРАВЕДЛИВОСТИ

Аннотация

В статье исследована проблема вагонетки в соотношении с современными теориями справедливости. Значение решения данной проблемы заключается в неопределимом вкладе не только в философское направление, но и в психологии, нейроэтику и когнитивную науку. Моральные дилеммы непосредственно ставят человека перед таким выбором, по условиям которого человек стоит перед различными моральными требованиями, которые нельзя выполнить одновременно. Каждый из мыслителей пытался сделать вклад в изучение данного вопроса и проанализировать все возможные варианты ее решения. Каждая из концепций находит свое отражение во взглядах людей. Обосновано понятие доктрины двойного эффекта и негативного поведения, которое может быть морально оправдано.

Ключевые слова: вагонетка, этика, справедливость, моральный выбор, дилемма, двойной эффект, когнитивная наука, нейроэтика, категорический императив.

Satohina N.I., Ulashkevych L.A.

Yaroslav Mudryi National Law University

«THE TROLLEY PROBLEM» AND MODERN THEORIES OF JUSTICE

Summary

The article deals with the problem of truck in relation to modern theories of justice. The value of solving this problem lies in an invaluable contribution not only in the philosophical direction, but also in psychology, neuroethics and cognitive science. Moral dilemmas directly impose a person before such a choice, under which a person faces various moral requirements that can not be fulfilled simultaneously. Each of the thinkers tried to contribute to the study of this issue and to analyze all possible options for its solution. Each of the concepts is reflected in the views of people. The concept of the doctrine of double effect and negative behavior, which can be morally justified, is substantiated.

Keywords: trolley, ethics, justice, moral choice, dilemma, double effect, cognitive science, neuroethics, categorical imperative.